

Жена у нас и у другим земљама

Садржина :

1. Важност женâ у људском друштву у опште;
а посебице у Срба.
2. Положај женскиња у држави и у друштву
сада и од сада.
3. Вредност женâ у нашој народној привреди.

44

18

Својој жени Марти

као спомен на 40 годишњи дан венчања,
22. маја 1912. год.

Вукашин.

13219

РЕЧ У НАПРЕД

У овој књизи наштампао сам два предавања, о покрету и стању женскога питања у нас и у другим земљама. Једно од тих предавања, држао сам 17. јануара 1910. год. у Сомбору, на позив тамошњег Српског Девојачког Кола; а друго 18. марта 1912. год. у Београду, на позив Српског Народног Женског Савеза. Сем тих предавања, која нису нигде објављена, а која се овде дословно штампалу, објавио сам и моју расправу из године 1890. („Отаџбина“, св. 24) али у неколико измењену. Изменио сам је у толико, што сам изоставио нека места, која се налазе у једном или другом каснијем предавању, па нисам хтео да се, у овој књизи, понављају по неке мисли. Иначе је и та расправа објављена као што је штампана у „Отаџбини“.

Предајући овај рад јавности желео бих, да он буде подстрекач за разговор о питању, које се у њему садржи, и да изазове спремније раднике на овоме пољу, да говоре и да пишу у прилог поправке стања, у коме се налази женскиње у нас.

Вукашин.

Важност женâ у људскоме друштву у опште, а посебице у Срба

Говорити опширно о жени, значило би претресати историју развитка васцелога човечанства.

Као човек, а можда још и јаче, ако и не увек јавно, под својом фирмом, утицала је жена, у свима временима, у свих народа, кад мање, кад више, на целокупно стање своје отаџбине.

Како није циљ нашега састанка, да улазимо у дубока проучавања светске историје, то ћу се ограничити, да, у кратким потезима, додирнем само неке моменте у особинама женâ, управо само оне, који стоје у вези са њиховим положајем у опште и у нас.

Српски народ, као што је познато, живи у две самосталне државе своје, у Србији и у Црној Гори; а за тим под туђом управом: у Угарској, Турској, Бугарској, Босни, Херцеговини, Далмацији и у Хрватској.

Земље, које споменух, разликују се по много које чему, а нарочито по своме историскоме развитку, по унутрашњем уређењу и по ступњу културе. Те разлике утичу и на положај, који заузимају жене у тим земљама.

Наравно, да и српске жене имају особина, које се налазе у женама у опште, те се с тога могу и Српкиње посматрати:

Прво, са гледишта општега, т. ј. онога, које вреди за све жене; и

Друго, са гледишта српских жена на по се.

I. Жена у опште

Жена у свих народа, у свима крајевима света, стајала је из почетка, према мужу, бар формално, као биће са мало или ни мало права. У многим земљама постоји такав одношај и дан дањи. Заслуга је хришћанства, што се жена, мало по мало, почела да подиже из свога пониженога положаја. Од робиње, дочекала је бар једна жена у хришћанству, да постане Мати Господња.

Узевши у опште, у староме веку не може се ништа лепога рећи о женином положају. И ако је жена, а нарочито жена као мајка, уживала у понеким грчким државицама, извесно поштовање, и ако се по неки грчки писац похвално изражавао о жени у опште, она је, у народу грчком, исто тако рђаво стајала као и у Римљана.

У средњем веку, бавили су се женама, докле су лепе и младе биле, песници, а у старости њиховој судови, који су многе старице оглашавали и осуђивали као вештице.

Ни у ком историском времену, пре 19 века, не јавља се жена, јавно и отворено, као каква чињеница, коју би друштво признавало као равну мушкарцу. И ако је било жена, које су, у разним временима, остављале најлепше успомене у отаџбини својој: о пожртвовању, о патриотизму, о милосрђу, па чак и о јунаштву, ипак те одлике појединих жена нису утицале на њихов положај у опште. Поред оноликога славља браће Граха, Римљани су оставили жене у положају незавидном. И поред јунакиње Јованке од Арка, француски народ, тај најгалантнији народ на спрам жена, није био захвалан до краја ни њој самој, а још мање женском роду, у својој домовини. Па и у самој француској револуцији, у којој је пало преко 700 жена за слободу, једнакост и браћство, није жена добила ништа за се ни за свој положај у друштву.

Тек при крају прошлога века, почиње сама жена, и то најпре у Америци, да се буди и тражи за се једнака права с мушкарцима. У земљи личне вредности, жене

су брзо успеле да освоје за се положај, који су хтеле и желеле. Тамо је сада жена стала с мушкарцима упоредо ако и не свуда на пољу јавнога права, а оно, без изузетка, у друштвеном положају. Смемо рећи, да сада почиње жена већ и да доминира над мушкарцима.

Из пера научених Американкиња, Енглескиња, Францускиња, Немица, Шветкиња и женâ других народа, потекли су читави потоци мастила ради доказивања, да је жена у свему равна с мушкарцима, па чак и по физичкој снази. Нема више „слабије половине“. Жена је кадра, ако се вежба, да буде исто тако јака, као што је „јача половина“ — муж. Ово знају сви, који су имали прилике да гледају женскиње, као акробаткиње по циркусима, као и они, који су посматрали колике терете може да носи жена и колико снаге показује у пољопривредним радовима. И у томе погледу не изостају жене иза мушкараца.

Још мање разлике показују жене на умноме пољу. У неколико америчких држава седе жене у парламентарима. Од европских држава, Финска има жене у својој скупштини. Има много женâ које, у разним напреднијим државама, обављају све оне послове, са истим успехом, које обично врше мушкарци. Особито се хвале женама као судијама сви они народи, који су дали женама право да буду судије.

Што се правдољубља тиче, и наш народ поклања више вере женама него људима. Најлепши је пример, који ово потврђује, мајка Краљевића Марка. Она је посрамила и мужа и девере своје, саветујући своме сину, да не суди ни по бабу, ни по стричевима, већ по правди Бога истинога. Отац и стричеви му, противно чине.

Ни у Европи ни у Америци неће бити држава, у којима не би било женâ лекара, адвоката, вештакиња и т. д.; а у новије доба почиње жена да се јавља и као свештеник, у црквама хришћанским. Тешко је, управо, и разумети: зашто се, у опште, устаје противу равноправности жена с мушкарцима, у јавним посло-

вима и правима. Не може се лако а умесно објаснити узрок, због кога се искључује половина рода људскога — женскиње — од суделовања у судбини човечанства.

Изговор, да жена има у људскоме друштву друге задатке, не може да издржи критику. Не може за то, што би се, с истим правом, тај исти прекор, могао да учини и мушкарцима. Узмимо главни појав људскога друштва, узмимо породицу преда се, па рецимо: да ли не вреде иста правила и за мушкарце, која вреде за жене?

У породици муж је отац, а жена мати. Њихове дужности, у породици, и ако нису истоветне, прилично су једнаке. У колико се оне разликују, иде разлика у прилог жени; јер је задатак женин у породици и тежи и важнији. Па зар за то, што жена врши тежи и важнији задатак у породици, у основици људскога друштва, да она има мање права него мушкарац, да се јавља као чињеница у томе друштву? Ја мислим, као и сви пријатељи изједначења женскиња с мушкарцима у јавним правима, да жени припада не само Богом дано јој право, да води подједнаку реч с мушкарцима, у питањима друштвеним, него да је то *њена дужност*. Ослободити жену од те дужности, значило би скинути одговорност са половине људскога рода, за судбину човечанства.

Рећи ће ми се, можда, да жене често долазе у положај, да не могу да врше своје дужности у друштву. На тај приговор спремили су одговор ранији радници на пољу женске еманципације, и тај одговор гласи: да ни сви мушкарци не врше све своје дужности. Има их исто толико што их врше, колико их има што их не врше. Па када могу тако да раде мушкарци, без оправданих разлога, за што се не би то исто дозволило жени, која располаже разлозима, који се не могу обарати.

Овде се може истаћи једна колико историјска истина толико и савремена битност, која делом демантује ми-

шљење оних, који потврђују, да жена нема погодаба за учешће у јавним пословима.

Историја има много примера, којима се доказује, да су жене, с изванредним успехом, управљале великим и малим државама. Споменућу руску царицу Катарину, аустријску Марију Терезију, енглеску краљицу Викторију, које припадају историји, и краљицу Вилхелмину, која сада седи на престолу Холандије. Па како се слаже оно, што се говори о неподобности жена за учешће у државним пословима, са фактом, да су жене кадре да буду одличне владарке?

Да пођемо сада корак у напред, па да испитујемо, ма и овлаш, како стоје женскиње, упоређено с мушкарцима у најглавнијим особинама и карактеристикама човечанским.

I. По интелектуалности, по умној снази и умним способностима, жене не изостају иза мушкараца. Научним испитивањем доказано је, да женскиње, по квалитету мозга, — а он је орган интелектуалности — не само не изостају иза мушкараца, него на против, да су савршеније од њих. Мушкарци имају релативно тежи мозак на кантару, али по суптилности изостаје њихов мозак иза мозга у жена. А ова суптилност је меродавна за снагу интелектуалну.

То је, ваљада, и узрок, што су жене бистрије од мушкараца. Да су, пак, бистрије, има пуно доказа, на свакоме кораку у животу. Ево неколико примера:

По библијској скасци, коју уче и наша деца, као што су је учили и њихови родитељи и преци, прва жена Ева „преварила“ је свога мужа Адама, те се огрешио о заповест Божију. Тај догађај, објективно посматран, доказује, да је још прва жена умно јача била од свога мужа; она је умом својим господарила над њим; јер других одношаја још не беше између њих.

У нас, у Срба, признаје се, да су жене бистрије од људи; али ту бистрину женску називамо „лукавством“. А шта је, управо, лукавство? Није ли то она префињена умна моћ, којом онај што је има импонује

ономе, који је нема. Па је ли, са те једино исправне тачке посматрања, лукавство нешто што понижава жену или што је чини мање вредном за целину људскога рода? Не! Напротив. Та особина подиже женама вредност у људскоме друштву, наравно у ономе друштву, које хоће и уме да се користи том особином жена.

У Француза, колико је мени познато, има две изреке народне, којом карактеришу умну снагу у жена. Једна гласи: „Тражите жену“, а друга: „Што жена хоће, то и Бог хоће“. Она прва изрека употребљава се, када се дешава нешто, у извесном правцу, што мушкарци не могу да схвате, да објасне и да проникну. Где наступи такав случај, где се, дакле, мушкарци осете слаби у расветљавању нечега што бива, ту се заклањају за жешину вештину, за њену памет, корећи је оним, што јој управо служи на част. Друга изрека, коју споменух, још лепше карактерише снагу воље у жена. „Што жена хоће то и Бог хоће“, дакле жена се равна, у погледу на вољу, с Богом, с' оним, што је, по нашим појмовима, најмоћније у васељени, што је свемогуће. То признање највећи је тријумф за жену.

Интелектуална снага женина огледа се и у другим појавима, у савременом друштву. Посматрајмо па ћемо се уверити, да се сада, без учешћа женина, ништа не предузима. А ако би се и предузимало, тешко успева. Мало ће се наћи људи, који би сада што предузели, нарочито на хуманитарном пољу, чему би се жена противила. Таква предузећа би, у самом почетку пропала. Била би осуђена на неуспех. Само уз суделовање жена могу се постићи повољни резултати у установама намењеним добротиним циљевима.

2.) У погледу морала стоје жене неоспорно на вишем ступњу него људи. Па и они ређи изузеци, које по кад што виђамо у жена, падају мање на терет њихов, него ли на прилике, створене без њихове кривице. Женскиње се далеко мање греши о законе своје отаџбине него ли мушкарци. По апсанама светским чине мушкарци надмашну већину. И по квалитету кри-

вица стоје жене боље, него ли мушкарци. Жена разбојница по готову и нема. Нема ни паликућа, ни дефрауданата. Преступи, због којих се жене најчешће осуђују, обично су производ стицаја прилика, у које је жена допала већином туђом иницијативом.

3.) А шта да речемо за Милосерђе? Осећај милосрђа је извесно у жена куд и камо развијенији, него у мушкараца. Самарићанка, а не самарићанин, напаја жеднога Исуса, без обзира на мржњу, која је постојала између самарићанског и јеврејскога народа. По болницама и око болесника у опште, уме жена, куд и камо боље да се нађе, него човек. Њежнија је и пажљивија, јер је милосрднија на спрам оних који болују, пате и страдају. Сада стоје жене, у свима напреднијим земљама, на челу установа за милосрђе. Где се оне не заузимају за такве установе, ту их, по готову, и нема.

4.) Да у Савесности жене не попуштају мушкарцима, доказује довољно већ тај факт, да се у новије време, све више и више, употребљују женскиње као конторискиње, благајнице, књиговоткиње и т. д. У сваком од тих, или сличних псложјаја, раде женскиње или јевтиније или чистије, свакако ни мало несавесније него мушкарци.

5.) Још је интересантније посматрати жену са гледишта религије.

Да оставимо на страну религије старих народа, који су били идолопоклоници, и који су, као преставнике најважнијих божанстава замишљали женскиње, па да се зауставимо на три главне религије у Европи, на Хришћанску, Јеврејску и Мухамеданску.

У Хришћанској вери *мати* Исусова, дјева Марија, заузима прво место међу светитељима. Мати, жена, слави се у Хришћанству као светиња, која нам је дала Богочовека.

За Мојсија се вели, да је нахотче ћерке Фараунове, али се о оцу његовом ништа не говори, јер се о њему ништа и не зна.

Мухамедову мајку Агару поштују присталице Ислама, а о оцу пророкову слабо воде рачуна.

Све религије, свих народа, водиле су о женама, ма у ком облику, рачуна, па чак и религије оних народа, у којих жена не заузима ни мало завидни положај.

Творци религија и религиозних догми били су умни људи, који су знали, да се религија, без утицаја жена, не може одржати, па су врбовали и задобили жена за своје циљеве, а тиме осигурали успех својим намерама. Докле није царица Јелена примила хришћанство и за њега се заузела, није се оно могло да одомаћи и учврсти у Византији. То признаје и наша света Црква, која слави успомену на Царицу Јелену 21. Маја сваке године. Где год је свештенству пошло за руком да задобије за се жене, ту је оно и успевало. Успевало чак тако да му је полазило за руком да претапа читаве народе у своју веру. Катсличанство се, очигледно распростире широм света више агитацијама својих мисионарка, него ли својих мисионара.

Да жена у Палестини што год вреди, не би се колевка нашега Господа Исуса Христа и сада, после 20 векова, сматрала као земља иновјерска, у којој ни 20% становништва не припада Хришћанству! Од 400.000 становника Палестине, једва има 75.000 Хришћана разних секта, од којих је половина православне вере. Све остало (сем 50.000 Јевреја) припада Исламу.

6.) О значају и вредности жена на привредном пољу писано је до сада врло много. И ако сам и сам о тој теми до сада два пута писао, морам, ради потпуности самога предавања, опет да је се дотакнем.

Жена је у домаћој привреди елеменат штедње, а у народној, због тога, подлога народном благостању. Наш народ зна за ову особину жена, па је створио разне пословице, које са свим правилно бележе положај и значај женин у привреди. О овим народним истинитим изрекама, вратићу се, када будем говорио о жени у Срба.

Сем уштеђевинама, користе жене привредно народу своје и својим радом. Та корист од жена још је већа, када се узме у обзир и вредност, коју преставља њен рукорад у кући и њен рад у пољу, на њиви, на појати, у обору и у тору. Жена свуда упоредо ради с мужем, а ради још и више него муж бар у толико у колико она води бригу за ред у дому и у породици.

Имало би, као што и сами знате, још много и много да се ређа у започетом правцу; али и ово што сам доведе изнео, биће, за ову прилику, довољно, па да се види, да је збиља грех, што се женскиње запоставља. Све особине, које човека чине човеком, налазе се у жена као и у људи.

Опазивши то, устале су жене на северу и на западу, да се боре за своја права. Као што сам у почетку напоменуо, негде су већ извојевале та права, а на другим местима извојеваће ускоро. Једино жене на истоку ћуте, изузевши Јапанке, које почињу да се крећу у борбу.

Овде ћу да станем с говором о женама у опште. Стаћу, да не бих сувише одуљио беседу, а знате и ви, поштовани слушатељи, као што знам и ја, да са овим што сам доведе рекао нисам ни приближно исцрпео све оно, што се о жени у опште, као чињеници у друштву људскоме, може рећи.

Још једну напомену морам да учиним. Морам да признам, да нисам навлаш додирнуо у женскиња ни једну тамну страну, о којима постоји у народу јако укорењено веровање. Ја нисам то учинио из два разлога: прво што се обично и чешће износе те тамне стране у свакој прилици, па налазим да могу, у овој прилици, да пређем преко њих ћутке; и друго што сам срећан, да се први пут појављујем пред вама, на позив госпођа. Не би, дакле, било ни кавалериски, да друкчије чиним.

Сада ћу да пређем на други део мога говора, у коме ћу се позабавити женом у нас.

II. Жена у Срба

У нашему народу, па ма где он живео, постоје неки подједнаки појмови о женском роду, о женскињама. Та подједнакост огледа се у схватању нашега народа о вредности жена.

У Срба се, по мом нахођењу, вредност женскиња посматра са пет разних тачака, те се према томе и цени. Те тачке стоје у вези с узрастом, т.ј. с годинама старости. Оне су:

- а.) Детињство;
- б.) Девојаштво;
- в.) Удаба;
- г.) Материнство; и
- д.) Старост.

Када женско дете дође на свет, оно се не поздравља ни у дому, у коме се нашло, ни у породици, којој припада, онако радосно, као што се поздравља мушкарче. Да ли то долази отуда, што ћерка удајом мења породично име и славу (крсно име) или отуда, што по градовима ставља родитељима у изглед бригу за мигразом, а у селима губитак важне радне снаге у домаћем газдинству, нећемо да испитујемо овом приликом. Ми се задовољавамо сада тиме, што утврђујемо факт, да се женско дете, у нашему народу, не дочекује оном радошћу, каквом се поздравља мушкарац.

Ја овако говорим имајући пред очима већину наших родитеља, а нарочито оних по селима и паланкама. У нас, који смо школовани и боље васпитани, не одвајају се деца по љубави. Мушко или женско дете, подједнако нам је мило и драго.

Ако смем о себи и о својим осећајима, у том погледу, што да речем, ја претпостављам, у сваком погледу, женско дете (ћерку) мушкоме (сину.) Ја волем моје ћери више него синове. Више сам се радовао ћерима него ли синовима, када ми их је Бог поклањао. Налазио сам и налазим у женском чеду несразмерно више лепих човечанских особина него у мушкоме.

Њежност, пажња, старање за родитеље, морал, вредноћа, благодарност и у опште свести о дужностима, све је, у ћерима, просечно узевши, јаче развијено него код синова. Сем тога, женско дете обично изводи се на пут раније него мушко. Женско дете одређује родитеље своје брига већ у ономе добу узраста, када мушко тек почиње да им задаје најтеже бриге.

Све ове и овима сличне добре стране ћерака не помажу им. Оне су осуђене, у садашњем појасу нашем, да заузимају ниже место од браће своје, не само целога века свога, него и одмах по рођењу.

2) *Девојка* се већ више цени него женско дете. Она својим умом, својом лепотом својом солидношћу у сваком погледу, својом умиљатошћу, заплетује срца свију и свакога. Девојка је поглавито узрок, те се развила, у свих народа, читава литература лирских песама, романа, новела, драма, а богме и трагедија. У лепој књижевности, игра девојка најглавнију улогу. У нашем народу сматра се девовање као најлепше доба у животу женскињ, па се назива „царовањем“. Безброј наших народних умотворина величају и преузносе чаробне особине у девојака. *Виле*, најчаробнији створови у машти народној, *девојке су*. Најбоља пријатељица народног јунака Краљевића Марка, Равијојла, вила је, дакле, *девојка* је. *Девојци* ставља народни песник у заслугу, што су многи рањени јунаци на Косову нахрањени, напојени и превијени. О вештачким песмама наших најбољих песника и да не говорим. Песници не могу да измисле довољно надимака и назива, којима би, бар приближно, нацртали и преставили лепоту лица, боју косе, изглед зуба, сјај очију, гипкост стаса и виткост узраста у девојака. Ту се спомињу и Сунце и Месец и Звезде; ту бисер, злато и драго камење; ту планета и љиљани; ту руже, смиље и ковиље. И астрономија, и зоологија и ботаника и минералогичка морају да се стављају у службу песника, који се лаћају пријатнога али и не лакога задатка, да опишу девојку у њеним дивотама и красотама. Па ипак је мало песника

— мајстора било, којима је бар приближно испало за руком да одговоре своме задатку, да изнесу праву слику лепе девојке.

И ако је песницима тешко описати лепоту, драж, љупкост, ум, и све остале непостижне особине у девојака, привредњаку је још теже изнети сва преимућства женина у привреди домаћој и народној. Рекао бих, са те тачке посматрања, да се жена јавља као сила, којој нема у природи равне, тек онда, када уђе у дом свој као домаћица, па почне да развија снагу и моћ своју у разноврсним правцима привреде, рада и уштеђевине. Она је од тога тренутка, један део стуба, на коме почива народно благостање, а то ће рећи народна снага, будућност читавога племена.

За то што је задатак женин у домаћој привреди, тако важан и тежак, ваља девојку не само обожавати ради њених одлика, него је спремати за вршење њенога тешкога, а важнога задатка, који је очекује у дому њеном и у породици њеној.

Као ретко где погодиле су госпође и домаћице сомборске прави пут, којим ваља гредети у васпитању ћерака, младих српских девојака. Српска Сомборска Женска Задруга основала је и држи под својим окриљем Српско Девојачко Коло. Удружене мајке, удружују ћерке своје, да би, удруженом снагом, што савршеније вршиле дужности своје. Какав диван призор за људе од срца! Каква величанствена слика за онога, који посматра народни живот, а утешна појава за пријатеља народног напретка.

Збиља, пут удруживања је најподеснији за све националне задатке, па и за спремање девојака за њихов живот у будућности. Наравно, да у томе раду око спремања девојака имају пуне руке посла и родитељи, и школа, и друштво. Школа спрема девојку више у науци и у вештинама; на породици је, а у неколико и на друштву, да је спрема за домаћицу.

И то спремање, по мом мишљењу, може да иде

у два правца, према томе, у којој српској земљи живи и за коју се припрема, да се уда, млада Српкиња.

У земљама, које образују самосталне српске државе, у Србији и у Црној Гори, задатак родитеља и друштва, у васпитању ћерки, своди се у уже границе, него ли у земљама, где Срби живе под туђинском управом. У државама српским, власт се стара о свему што се тиче школе, цркве и језика, дакле свега онога што утиче на чување народности. У земљама пак, где је власт инородна, морају у првом реду родитељи, па онда друштво, да се брину о свему, што стоји у вези са чувањем народних особина. Од свих тих особина, очигледно је језик најважнији.

Жена је срећна што она карактерише народности. Језик, главна одлика народности, мајтерњи је. Мајка учи своју децу лепе српском језику, те тиме чува пород свој од претапања у туђина.

Модерно васпитање изискује знање туђих језика; а сам факт борављења у туђој земљи, под туђом власти, изазивље потребу, да се научи језик онога народа, у чијој се држави живи. Услед тога српски подмладак, мушки као и женски, упућен је да учи, у Мађарској, мађарски; у Турској, турски; у Бугарској, бугарски. Поред тога мора да научи бар један светски језик: француски, енглески или немачки. Ако у тој навали оправданих потреба и захтева за проучавањем туђих језика, српска мајка не прионе својски, да усади у душу своме породу српски језик, Српчад и Српкињице рамаће до века, у најважнијој особини свога жића, у знању матерњег језика. Да то не би било, а да се у пуној снази одржи лепи српски матерњи језик, најбољи је пут, који сте изабрале ви, госпође сомборске. Ако се и остали крајеви, у којима живи српски народ под туђом влашћу, угледају на вас, нећемо се имати да бојимо, да ће нас туђинштина потискивати и да ћемо се одрођавати од свога народа.

Јавним састанцима, где би се држала и слушала предавања на српском језику; вечери, на којима би се

ЖЕНА У НАС И У ДРУГИМ ЗЕМЉАМА

држала посела са задатком, да се, поред српске игре, читају творевине наших одабраних писаца, декламују лепе народне и вештачке српске песме, објашњавају народне пословице, те богате ризнице дубоке филозофије и исправних привредних закона; — таква посела доприносила би много гајењу српскога језика и образовању нашега народа у духу националном.

Жене, које су створиле Женску Задругу и Девојачко Коло, знаће и саме шта им ваља чинити у правцу задатака, које су себи поставиле. Ми им можемо само пожелети успеха.

Сада да се вратимо на нашу главну тему, на питање о васпитавању девојака.

Дужност родитеља, у васпитавању ћерки за брачни живот, много је тежа, него што се обично мисли. Ова дужност је не само тешка него и важна, важнија је од свих дужности, које падају на девојчине родитеље; јер од правилно схваћене и тачно извршене дужности ове, зависи срећа и судбина ћерки наших.

Родитељи су позвани да, за времена, отварају очи својим ћерима о њиховом положају у браку. Ваља да их, без притворства, упућују шта им у браку ваља чинити, а чега се клонити; како се морају понашати наспрам мужа и његове родбине; како ће управљати домом својим и привредом у њему. Све ово знају, из сопственога искуства, сви родитељи, али ретко који чине употребу од свога знања и свога искуства. За то наше ћерке, врло често, улазе у брак непознавајући у њему ништа више него спољне, лепе и пријатне стране његове. Слабо која девојка зна, при ступању у брак, за оно трње, које се скрива испод миртиног венца, који краси, на дан венчања, невину, лепу главу невестину. И она, која то не зна, обично се брзо разочаравала у брачном животу, те ствара свакојаке непријатности и себи, и мужу, и својим родитељима. Буде ли девојка обавештена о свему што је у браку очекује, биће не само она срећна, него ће усрећити и

онога за кога је пошла, а то значи: извршиће своју дужност, у главном задатку свога живота, у браку.

Трећи одељак у животу женскиња у нас, то је доба, од када девојка постане удавача, па до венчања. У томе размаку времена цени наш народ девојку понајвише.

Нећемо да улазимо у испитивање: за што је тако, али ћу изнети неке доказе да је тако. Доказе сам покупио из разних крајева, у којима живи наш народ, а вероватно је, да је, више или мање, тако свуда где живе Срби.

У девојаштву се, у нас, разликују четири ступња:

1. Удавача, то је кандидаткиња за брак;

2. Вереница је удавача, која је примила обележје од момка:

3. Прошеница је прстенована девојка; и

4. Невеста (млада), то је прошеница на дан свога венчања.

Удавача се поноси не само сама собом, већ се њоме диче и родитељи њени и родбина њена. Она седи у дому оца својега, па чека на проводације или наводације (у Македонији зове се стројник), који с момкове стране долази у дом удавачин, обично оцу њеном, ако је жив, да види, да ли онај, који га је послао, сме да дође у дом девојчин, ради преговарања о женидби сина, синовца или каквог другог рођака свога са ћерком домаћиновом. Онај, који такав задатак на се прими, добија од момкове стране награду. На Косову добија 2 до 8 дуката, у Македонији 50 до 100 гроша; у Србији, по погодби.

Девојку нико никоме не нуди. Нудити девојку, било би понижење и за њу и за дом у коме је. Уз девојку, по селима, не добија момак обично никакав мираз. Напротив, девојка добија најпре од момкових родитеља па после од часника и сватова по неки дар у новцу и у стварима. Ово прибирање прилога за невесту чини се на разне начине, најчешће јабуком. Стари сват, који се по селима зове „побратим“, а не

„кум“, као по варошима, подноси сватовима или јабуку или погачу, те тако скупља новац за младу (за „белило“). У Македонији плаћа младожења родитељима девојчиним по 300 до 400 динара у готову, сем дарова, који се, у више прилика, дају невести.

Ово што у нашега народа бива, није слично с оним, што се дешавало у старих Германаца. У германских народа куповала се невеста, да би тако муж одржао своје неограничено старешинство у браку и да би са женом могао да поступа као са сваким предметом, који је за новац купио.

Трошкови око свадбе падају на терет момкових родитеља. Девојчини родитељи не излажу се, по готову, никаквом или врло малом трошку о свадби ћеркиној. Па и само венчано рухо плаћају и поручују свекар и свекрва.

О свадби се весели и радује само дом момков. У дому невестину више преовлађују осећаји жалења и бриге. Навешћу две три карактеристичне изреке, које се обично чују у дому родитеља, када испраћају ћер у цркву на венчање. У неким крајевима (у Левчу) прашта се отац са ћерком речима: „Иди, ћерко, и нека те увек срећа прати; али немој заборавити, да си код нас била и карана и жаљена. А сад идеш у кућу, у којој ће те карати, али неће жалити“.

У Срему (по В. С. Караџићу) испраћају друге невесту певајући:

- „Опроштај иште Милка девојка
- „Опроштај иште од своје мајке:
- „Опрости мени мајчице моја,
- „Опрости мени и благослови ме,
- „Ја сада идем у туђу земљу,
- „У туђу земљу међ туђе људе
- „Да туђег оца ја оцем зовем,
- „Да туђу мајку ја мајком зовем,
- „Да братим туђу браћу и туђе сеје.“

„Сад мајка Милку по коси љуби

„Ој косо моја, жалости моја!
Док сам те плела нисам те клела
Већ сам те плела, па сам певала.“

Ја са свим разумем овакве туробне осећаје у родитеља невестиних, а особито оних у њене мајке.

Удаја се, у целој свету, па и у нас, сматра као нека врста лутрије. До душе тако изгледа и женидба. Али ипак је несразмерно већи ризик на девојчиној страни. Она је била, докле је девојка била, „и цар и девојка,“ а по несрећној удаји, није ни једно ни друго. За то је брига, о дану венчања, у родитеља девојчаних, и већа и оправданија. До душе и сам растанак са чедом својим, изазива болне осећаје у души њених родитеља. Но ако се, после године, две, докаже, да је ћерка срећна у дому своје и у браку, родитељи њени прегору и преболе све, па се помире са свршеним чином као са догађајем, који је морао да буде, а испао на срећу детињу.

Очигледно је, да судбина женске деце зависи много и од онога, за кога је пошла. Ако је овај спреман да буде поштен човек, биће и добар муж. Зло и наопако, ако се девојка уда за бекрију, карташа или за младића, који је упропашћен разним несрећним болештинама. Дужност је родитеља, а нарочито очева, да у овом погледу, проуче добро све што се тиче младића, који потражи ћер њихову за брак. Пре него дозволе да им момак у кућу дође, ради прошевине, треба родитељи да су на чисто са свима одговорима на она питања, која горе наведох. Боље је, и за девојку и за њене родитеље, да остане уседелица, него да падне у шаке момку, који, из буди каквих разлога, није спреман да одговори дужностима својим у браку. Ако ли је младић, који се жени, момак на своје месту, биће и он и жена му срећни и задовољни не само одмах по венчању него и до краја њихова брачна живота. Али ма како да се све подеси, опет се, и најсрећнијој жени у браку, нема обично на шта да позавиди.

Срећа је само, што је жена по природи тако створена, да се брзо навикава на све. Она јуначки савлађује све тешкоће и врши све задатке у новом положају своме као жена-супруга.

Један од најтежих, а у исто време најважнијих задатака жене је, да изврши дужност мајке.

Наш народ највише цени и поштује жену као мајку. Поштује је више него мушкарца као оца. У нашим народним умотворевинама има безброј примера, у којима се узноси мајка до највиших регијона поштовања. Сетимо се само оног уважања, које наш народни јунак, Краљевић Марко, гаји наспрам мајке. Он неће да чује ни за чију заповест, не обзире се ни на чију молбу, не прима ничији савет. Али када му мајка што саветује, он слуша, када му она што забрањује, он не чини. Мајка Југовића, мајка браће Недића и мајке других наших народних јунака, представљају се, у народној појезији, као идеали људских бића на земљи. О очевима слабо пева народни песник. Ако их, по кад што, узимље у уста, никада их не представља у онаквом узвишеном ореолу, у каквом црта машта народна жену као мајку. Да је овакво схватање нашега народа о мајци оправдано и на свом месту, није потребно да доказујемо. Оно карактерише племените црте у народа свесна свега па и својих дужности наспрам онога, који му је поклонио живот и подигао га од колевке до мотике.

Најпосле од жене постала је баба — старица. Сада опет, у очима народа, силази жена са своје висине. Срећне су оне старице, које имају добру децу или ваљану унучад, да их поштују и негују. Иначе нема за њих ружа на овоме свету. Старицама се обично приписују најпогрдније особине, а у минулим временима многе од њих отишле су, ни криве ни дужне, као „вештице“, Богу на истину.

У садашње, просвећеније доба, већ није више тако зло ни нашим старицама. Стара жена скочила је у вредности својој, у имућнијем друштву, а за сиротне, изне-

могле старице, подижу се домови, у које се склањају да безбрижно проведу своје последње дане. Наравно да су се, за ова прибежишта старица, опет побринуле жене, чијом се иницијативом подижу и чијим средствима се одржавају установе, намењене да олакшају старицама тешко бреме њихових година.

Јесте ли видели кроз какве и колике мене пролазе женскиње од рођења па до гроба? Ни из далека није тако с мушкарцима. Они су и Богом и природом протезирани, те је живовање њихово на земљи куд и камо друкчије, него оно у женскиња. Право је да се мушкарци заузму, да и судбина жена, њихових најбољих пријатеља и другова, буде боља него што је сада, да буде онаква, какву оне заслужују.

Још ми остаје да говорим о жени у Србији, као земљи, у којој живи српски народ у својој независној држави.

Србија показује један појав, који се, у Европи виђа у Руса и у балканских народа. У њој има много више мушкараца него женскиња. На 1000 становника мушких има 945 женских; дакле 55 на хиљаду има мање женских. Овај појав требао би да утиче на положај жена у Србији, требала би жена више да се цени, јер је нема у довољном броју. Али, као што ћу одмах показати, није тако.

У Србији постоји још закон, по коме женско дете нема, у погледу на наслеђе својих родитеља, подједнака права са мушком децом. Мушко потомство наслеђује своје родитеље а девојкама припада само право на „пристојно удомљење“. Сем тога, жена је у Србији, по закону, до века малолетна. Она, без одобрења свога мужа, не може да располаже ни својом имовином. Обе те неправде опазили су одавна жене у Србији и предузимале су често кораке да би их уклониле. До сада, на жалост, нису имале успеха. Тек када у масама народа продре свет о правој важности жена за срећу и благостање земље, моћи ће се нешто постићи за изравнање женскиња с мушкарцима бар у

приватно-правном погледу. За сада се тешко може доћи, у овом правцу, до каква повољна резултата.

Овако мислим о питању о коме говорим и ако ћу вам одмах изнети доказе, да је жена у Србији, и по народном веровању врло важна привредна чињеница.

„Жена кућу држи, муж је кући гост“, — гласи једна народна пословица. Друга опет вели: „Не стоји кућа на земљи, него на жени“. Трећа казује: „Крпеж, трпеж кућу одржава“; а четврта: „Ако муж доноси врећом, а жена расипље шаком, онда од те куће не може ништа бити“.

Све ове и њима сличне истине, које се налазе у народном схватању, а изражавају се у народним пословицама, доказују, да народ српски правилно схвата вредност својих жена, али, на жалост, не уме, још да им одаје поштовање, које заслужују.

Ја сам, о вредности жена на привредном пољу у Краљевини Србији, написао и у „Отаџбини“ Владана Ђорђевића у 1890. год. наштампао једну расправу, која није још изгубила своју вредност*). Тада сам бројевима доказао, да Србија у опште привредно напредује онолико, колико њене жене уштеде. Тада је уштеђевина жена представљала суму од 20 милиона годишње. Сада ће она бити далеко већа. Како и на који начин дођох до овога резултата, изнео сам у споменутој расправи мојој, па не мислим о томе да говорим.

Женскиње у Србији показале су и показују извесни покрет у погледу на њихов положај у друштву. Оне су створиле многе установе на пољу хуманитарном, културном, и у правцу буђења народне свести. Матица свих створених женских удружења у Србији, то је *Женско Друштво*. Оно има своје огранке (подружине) у целој Србији. За време ратова с Турцима и с Бугарима, Женско Друштво је много користило како у правцу спремања потребнога материјала за рањене и болесне борце, тако и учешћем у неговању њиховом. У мирном добу ради Женско Друштво неуморно на

*) Сада се она налази у овој књизи...

поменути задацима својим и може бити задовољно са постигнутим успесима.

Женско Друштво основало је: *Бачку Трпезу*; подигло *Дом Старица*, а под окриљем његовим основане су *Радничке школе за девојке* и *Школе за домаћинство*. Женско Друштво, као једно од најстаријих удружења у Србији, има и свој орган „*Домаћицу*“, који се уређује и практично и добро.

Сем тога жене у Србији створиле су и одржавају још следећа удружења:

Друштво Кнегиње Љубице, које се стара за ширење просвете и српске свести не само у границама Србије него и ван ње.

Коло Српских Сестара, друштво чисто патриотско, са задатком, да притиче у помоћ Србима, који страдају и пате и да шири и одржава свест о националним особинама у Срба без разлике.

Материнско Удружење, које води бригу о деци, која немају родитеља.

Дом ученица средњих школа, установа је за васпитање девојака.

У Србији постоји *Српски Народни Женски Савез*, који руководи питањима, која се тичу женскога покрета и интереса свих женских удружења у Краљевини.

Као што се види, жене у Србији не само да не седе скрштених руку, него на против раде и много и врло правилно. И за то ће морати њихов рад, пре или после, уродити жељеним плодом.

Сада ћу да завршим мој говор. Завршићу га истичући истину, да би Србија, без својих жена, привредно рамала, а српски би народ, ван граница српских држава, без жена — Српкиња, потонуо у море туђинштине. Што се Србија привредно и културно развија, што се народ српски у туђини одржава и напредује, заслуга је, на првом месту, српских жена, српских мајки и домаћица.

Њима нека је слава! На њима је аманет, да остану на стражи српских народних интереса држећи, као најсигурније оружје: *Лепи српски језик*, као заставу, *дично име свога народа*, а као знамење *часни крсти светскога православља*.

Положај женскиња у држави и у друштву сада и од сада

На позив Управе Српског Народног Женског Савеза, спремио сам предавање *О положају женскиња у држави и друштву сада и од сада*.

Пре него што почнем да читам само предавање, морам да изјавим, да слушатељи не треба да очекују, да им, у оквиру овога предавања, изнесем опширно разлагање теме о којој ћу говорити. Та је тема тако богата, да би се о њој морале писати читаве књиге, када би се хтело темељно о њој да говори. Ја ћу, у моме предавању, само додирнути главне моменте покрета женскиња, о коме сам до сада чешће и писао и говорио. Први пут сам донео, у засебној књизи, у преводу, мисли проф. Др. Лоренца Штајна „О жени као газдарици“. После сам написао у „Отаџбини“ г. Дра Владана Ђорђевића (у књ. 24 од 1890) расправу „О важности жена у нашој Народној Привреди“; па сам 1910. год. говорио у Српском Девојачком Колу, у Сомбору „О положају жена у људском друштву у оштите, а посебице у Срба“. Штапао сам, у разним новинама, дужа или краћа саопштења о кретању женскога питања у свету. Сада ми дозволите, да пређем на читање спремљенога предавања.

Има много знакова, по којима се види и процењује културни ступањ и важност појединих држава и народа, по којима се опредељују епохе у историском развићу човечанства; али, чини ми се, да нема поуз-

данијег ослободилаца за ту процену, него што је положај, који заузима женскиње у дотичној држави, у дотичноме друштву.

У државама и у друштвима, у којима женскиње нису ништа вредиле, у којима оне ништа не вреде; где су оне само играчке у рукама мушкараца, у тим државама, слободно се може рећи, нема довољно ни националне свести, ни просветног развитка. У тим државама, без сумње, ступањ културнога напретка, стоји врло ниско.

Када ово тврдим, не могу а да одмах не додам, да не спадам у ред оних, који траже, за *све* женске, у *свима* државама и друштвима без разлике, подједнака јавна права са мушкарцима. Напротив! Ја мислим да се питање о изједначењу жена, у јавним правима са мушкарцима, не може посматрати, па за то ни решавати, с другог гледишта, него са онога, које одговара стању, о коме се говори. Овим хоћу да речем, да се о питању, о коме је реч, не може говорити са гледишта општега, апсолутнога, не могу поставити правила и донети одлуке, које би вределе, у једно исто време, за све државе, за све народе, за све прилике, за све женскиње у целој свету.

Била би, по моме мишљењу, права бесмислица, тражити подједнака права за жене у Камчатци, где се оне цене колико неколико ирваса; или за жене у неким аустралиским покрајинама, где цене жену колико кутију палидрваца, са женама у Америци и у Европи.

Исто тако не би се могло правдати, када би се у нашој отаџбини, тражило за жене, сада, онаква политичка права, каква имају жене у Финској или Шведској и у понеким америчким републикама и територијама.

Шта се *сада*, за наше жене тражити може и што се, по нужности, за њих тражити *мора*, то је: да се оне, у погледу на грађанско-правне одношаје, изравнају с мушкарцима.

Србија стоји, у томе погледу, готово горе него ма која европска држава. И прва етапа борбе за равно-

правност између мушкараца и женскиња у отаџбини нашој, треба, по моме нахођењу, да се заустави на томе пољу.

Ослободити жену од туторства мужевљева, у погледу на располагање својом имовином; изравнати женску децу са мушком у погледу на право наслеђа; дозволити женскињама, да се могу користити законима, који се тичу привредних установа; не стајати им на пут да се школују и спремају упоредо с мушкарцима; да са подједнаким квалификацијама, задобијају и подједнака права на положаје у јавној служби, — то је, у *главном*, **за сада, све**, што се може и **мора** тражити и извојевати у нашој отаџбини **за женскиње у опште**.

Неће бити на одмет, да овде цитирам реч сомборске „Слоге“, коју је донела поводом мога предавања у Девочаком Кољу, о положају жена у нас. Та реч гласи:

„У XX веку, када модерно законодавство и културни народи не чине више разлику чак ни међу законитом и незаконитом децом, у Србији је још увек женско дете само пасторче, које нема са браћом својом подједнака наследна права, не наслеђује од родитеља својих на једнако с браћом, него јој припада само сходна „опрема“. — „У Србији је жена доживотно малолетна“ — „Зар у Србији, која би да игра улогу Српског Пијемонта, још увек толико заосталости? Зар у Србији, која важи као једина слободна српска земља, толико окова за слободу и равноправност? Зар у Србији, која би хтела да ослобађа остале српске крајеве, толико белих робова? — „Како да удамо наше кћери за Србина у Србији, како да јој дамо мираза, новца и имања, када ће она тамо доживотно остати малолетна и не ће имати права да рукује својом имовином итд.“

Сме ли овако да остане и на даље? Ја мислим да не сме, ако не желимо да нас презру Срби, који живе под туђом влашћу. Буде ли то, онда, — онда је Србија свршила и са својим националним задацима; а од тога нека нас Бог сачува!

Али то што налазим да се за женскиње у нас не може, за сада, ићи даље од означених граница, не смета нам да уђемо у мало ближе проучавање женскога покрета у опште и да га посматрамо са гледишта, која постоје о њему у садашњости.

У главноме постоје два правца у погледу на положај жена у друштву. Један је за потпуно изједначење женскиња с мушкарцима, у свима јавним правима; а други је, да жена остане у садашњим границама јавнога права, а да јој се осигура бољи привредни положај у породици. За први правац устају не само социјал-демократи него и многа грађанска удружења. Преставници другог правца налазе се у свима слојевима друштвеним, само не у социјал-демократском. Нека удружења везују своју радњу на побољшању положаја женскиња с вером, а друга се не обзиру на њу.

Број удружења, који је обухватио покрет женскиња, броји на хиљаде. У више држава образована су и образују се мушка удружења, која се боре за права женскиња. Успеси, постигнути у разним правцима, велики су. Женскиње почиње да осваја многе положаје, које су до сада заузимали само мушкарци. У Швајцарској, у Енглеској и у Северној Америци већ има свештеника девојака. У Норвешком парламенту је једном заступала министра војног г-ђица Ана Рогстад. У 11 држава су женскиње задобиле подједнака јавна права с мушкарцима¹⁾. У свима културним земљама

¹⁾ У Европи

- а) у Финланду (1906)
- б) у Шветској (1912)
- в) у неколико у Норвешкој (1907)

У Аустралији

- а) Нови Зеланд (1893)
- б) Аустралијски Савез (1901)

У Америци

- а) Вјоминг (1869)
- б) Колорадо (1894)
- в) Утаха (1895)
- г) Илаха (1896)
- д) Њу-Јорк (1911)
- е) Калифорнија (1911)

опажају се озбиљни покрети у прилог женскиња, у разноврсним правцима.

Да ли је то што бива, пуки случај? Да ли је производ нечијега ћефа? Очигледно да није ни једно ни друго. Тај покрет, као и сваки велики преврат, не појављује се сигурно без дубљих разлога.

Посматрајући покрет женскиња у разним државама и у разних народа, дошао сам до убеђења, да је у свакој земљи било посебних узрока, који су кренули женскиње у борбу за поправку свога положаја у држави и у друштву.

У Америци, где се народ множи више досељавањем (од 1821 до 1909 доселило се у Северну Америку 27,025.893. дакле више него четвртина целокупног становништва, које сада износи 92,228.000 душа,) где је писменост јако раширена, нарочито у Северној Америци (17 од сто неписмених, у нас има неписмених 80 од стотине), где је мушко становништво у превази, где се лакше зарађује насушни хлеб, — ту се и женскиње јаче цени, па је за то и успело, да у шест држава, од 51, извојује себи једнаки јавно-правни положај с мушкарцима.

У Америци је женама теже извојевати једнака права с мушкарцима за то, што тамо не вреди одлука парламента у погледу на изравнање женскиња с мушкарцима. Одлуке парламента у том погледу, стоје у вези са изменама у уставу па се износе народу на решавање. Народ, непосредним гласањем, одлучује: да ли ће се усвојити или одбацити решење парламента. Према томе, само у земљама где женскиње имају за се већину у народу, продире се са изједначењем права у оба пола. То је узрок што се то изједначење споро креће.

Од шест држава, које су извојевале подједнака права за оба пола, четири су слабо насељене, а две су нешто боље.

	Површина	Станов	□ км.
Вјоминг . . .	253.494	145.965	0.6
Колорадо . . .	269.269	799.024	3
Утаха . . .	219.955	379.351	1.7

	Површина	Станов.	□ км.
Илаха	217.106	325.594	1.5
Калифорнија	409.807	2,377.549	6.
Њу Јорк	130.994	9,113.614	69.

У осталим државама води се још борба у томе правцу.

У тој борби износе се разни разлози за и *противу* изједначења. Противу изједначења су и у Америци, као и у Европи, најпре многе жене, па грађански конзервативни елементи. Сви остали су за изједначење, а најпре социјал-демократи. Јаке разлоге имају и једни и други; али ни једни ни други нису, по мом нахођењу, довољно објективни.

Они што би хтели да задрже женскиње у стању и у положају, како им је досудило било прво доба хришћанства, или како је Библија прописала, заборављају, да се сада ни човек не налази у онаквом стању и положају, у каквом је био пре неколико векова. И мушкарци су, у разним историјским периодама, имали разне положаје у држави и у друштву. Тражити да мушкарци вечито стоје на истоме ступњу, у свима временима и у свима приликама, значило би тражити застој у људском развићу, што је апсурдно, па за то и немогуће. Али исто тако је бесмислица тражити, да женскиње не мења свој положај у држави и у друштву.

Женскиње представљају бројно половину људскога рода. Шта би било од човечанства, када би се женскиње, а то је, како рекох, половина рода људскога, осудило на застој? За то налазим, да нема смисла позивати се сада на давну прошлост, па њома било правдати тако звану еманципацију женскиња, било устатати противу ње. Ваља проучавати садашњост, па према резултатима тога проучавања, одлучивати се на једно или на друго. Срећом, сада је мали број оних, који би желели да жена остане на оном ступњу на коме је била пре сто година. И најокорелији конзервативни елементи признају, да женскињу припада право на бољи

положај у друштву. Разлике у схватању долазе од разлике у образовању и у традицијама. Са тих разлога сви се слажу, да женскињу ваља поправити положај у друштву али, конзервативци не пристају, да им се измени положај у држави. По нахођењу ових елемената, женскиње треба и од сада, као до сада, да се ограничи на дом свој, на породицу и на цркву.

И како ствари *сада* стоје, ова струја је у превази.

У Европи, од 50 држава, само су две потпуно изравнале женскиње у јавним правима с мушкарцима. Обе су на северу: Шведска и Финска. То су државе слабо насељене и немају никаквога националнога задатка пред собом. У Шведској живе 12² душе на квадратни километар; у Финској 8², у Србији око 60, у Белгији 250², Вел. Британији 145, Италији 121, Холандији 176².

У Немачкој је привредна нужда нагнала женскиње у борбу за једнака права. Више од читавога милијона женскиња, упућено је да се стара за свој насушни хлеб. Грађанско друштво није одговарало својим дужностима, у погледу на женскиње. За то су ове отишле у социјал-демократе, који су мудро урадили, што су у свој програм унели одредбу о изједначењу оба пола у јавним правима, а још мудрије, што су створили организације радника и радница пролетера, па их тако заштићују од експлоатације капиталиста и старају се за њихово материјално стање. Жена радница је, услед тога, ојачала социјал-демократску странку толико, да је ова сада најјача странка у парламенту немачке царевине.

И у Француза је привредна нужда нагнала женскиње, да ступе у борбу за своја права. Учешће женино у великој револуцији, потекло је услед немаштине. Доцније су политичке струје увукле и жену у свој вихор. Али жена француска, неспремна за борбу на томе пољу, подлегла је, не користивши се ни мало учешћем у револуцији. Па и садашња борба жена у Француској изостаје, у сваком погледу, иза борбе у

другим земљама, а нарочито иза оне у Енглеској. Францускиње не располажу са довољно средстава за успешну борбу, докле жене у Енглеској друкчије стоје и у том погледу.

Енглеске жене боре се без икаквих обзира. Оне гомилама иду у апс, плаћају глобе, излажу се највећим непријатностима, троше силне паре на агитацију, чине све што им падне на ум, само да дођу до успеха. Енглескиње би хтела силом да отму равноправност с мушкарцима. Бојати се, да тим насиљама више не шкоде своје циљу, него што ће му помоћи.

Не треба смести с ума, да жене имају, и без оваквих изгрета, многе и јаке противнике, у борби њиховој за еманципацију. Навешћу овде неколико примера из богате литературе противничке.

Противници доказују, да жене, када успу у својој борби за еманципацију, неће да раде, не ће да одговарају својим дужностима. У Америци, где има 24.667 професора и где женскиње имају подједнака права с мушкарцима на професорске положаје, свега су њих 2854 заузеле тај положај. У Америци и у Новом Зеланду, где су жене добиле политичка права, не опажа се никакав напредак ни у ком правцу јавнога живота. Чак се тврди, да сада женскиње тамо ништа не учи, па с тога ништа не зна. И збиља, интересантно је, да у свима земљама, где се јавља борба за изједначење оба пола у јавним правима, постоји у исто време и јака струја *међу самим женама*, противу тога изједначења. Садашњи председник Америчких савезних држава Тафт, рекао је 1910. године, у одговору на поздрав женском народном Савезу: „Дозволите ми да приметим, да не треба мене да убеђујете, када хоћете да доказујете потребу ваших политичких права. Убедите ви ваш род (жене).“ Има научењака, који износе бројеве, те њима доказују, да еминциповане жене мање воде рачуна о својим материнским дужностима него ли у оним земљама, где не постоји еманципација жена; па тврде, да раса боље напредује

у земљама, у којима се жене не баве политиком. Има их који доказују, да су жене, и без еманципације, господариле и да господаре мушкарцима. Ламартен је рекао, да жена стоји на челу свих великих догађаја; а Русо вели: муж је увек оно, што жена од њега створи. Једна Енглескиња (Марија Корели) тврди, да жена припада човеку, она га васпитава, она му заповеда, и господари над њим.

Пошто ја не спадам у ред противника женске еманципације; напротив убеђен сам, да је борба женскиња и оправдана и умесна, не ћу даље да се бавим цитирањем мишљења оних, који се противе изједначењу оба пола у јавним правима. Оволико, колико сам изнео, било је потребно, да би се чуо и њихов глас. Рећи ћу још и то, да је литература противна еманципацији, ако не јача, а оно исто тако снажна, као она за њу.

Проучавајући и једну и другу струју, а посматрајући и сам шта бива, нашао сам, да садашње друштво, у образованијих народа, почиње озбиљније да размишља о судбини својих женскиња и да ствара погодбе за њихов опстанак и развитак. Нашао сам, да државне управе просвећенијих народа, поклањају своју пажњу народним невољама, те стављају средства — и ако у недовољној мери, друштву (мушкоме као и женскоме) на расположење. Кнез Бизмарк је, од модерних државника, први уочио ту потребу и предузео кораке у том правцу; а садашња енглеска влада, стала је, у борби радника угљарских, отворено на страну оних, којима треба држава да помогне.

И у нас има још из 1871. године (пок. Ценић) мера, које доказују, да се и наша државна управа бринула за потребе друштвене, за потребе језгра нашега становништва, као и из године 1898. када сам, као министар у кабинету д-ра Владана Ђорђевића, предложио Народној Скупштини, па она и усвојила, да се земљораднику не може продати кућа ни окућница од 20 ари, ни за шта, па чак ни за дужни порез.

То што је до сада учињено, мало је и не задо-

вољава оне народне потребе, које траже највеће старање државне управе. Да је овако, уверићемо се, чим уђемо мало дубље у разматрање главних појава у нас.

По статистичким подацима из 1906. године, родило се, у нас, у тој години, свега 112.973 детета. Становништво Србије, које сада износи 2,973,000 износило је тада 2,688.025 душа. На 1000 становника долазе, дакле, 41.3 рођења. Од тога броја умрло је 65.871, остао је вишак од 47.122 или на 1000 становника 17.2. Вредно је споменути да само Бугарска и Русија показују веће проценте рађања деце. Бугарска 43.8, а Русија 47.9 на 1000 становника. Све друге земље стоје, у овом погледу, иза Србије.

Ове податке износим у циљу, да додирнем друго важно питање, које се тиче жена у нас, питање, које су други народи већ поодавна кренули и покушавали да га, на разне начине, у ред доведу. Мислим на питање о жени као мајци.

И у нас, као и у другом свету, највише рађају жене сиротнијега стања. Видели смо, да у погледу материнске дужности, наше жене стоје међу првима у Европи. Да видимо сада, како се држи у нас пород њихов? По подацима наше државне статистике, умире у нас, у првој години старости $29\frac{1}{2}\%$, а до десете године $52\frac{3}{4}\%$. Тај појав је без сумње вредан проучавања.

Прво питање, које нам се, при проучавању тога појава намеће јесте: за шта је то тако?

Очигледно је то тако за то, што жене породиље, које медицинска наука сматра као тешке рањенике, немају довољно ни срстава ни знања, да гаје, како ваља, ни себе ни свој пород.

Да овоме појаву ваља тражити лека, уочила је приватна иницијатива у нас. Образовала су се нека женска хуманитарна удружења, зарад помагања мајкама, које су оскудне. Али та удружења не располажу довољним средствима, па ни помоћ њихова није ни приближно онолика, колика би требала да је.

Стојећи увек на земљишту: да држава мора да притиче народу у помоћ, када год он није кадар сам себи да помогне, ја се усуђујем у овој прилици да апелујем на државу и њену помоћ. Да ја не говорим сада овако за то што нисам у положају, него да сам овако и радио када год сам могао, позивам се на напред споменуте творевине и на моје живо заузимање за помоћ која је 1899. године дата земљорадничким задругама. Држава је дужна, — бар ја тако мислим — да се постара за мајке-сиротице и за њихов пород.

Ако би се смело ово питање посматрати и са другог него чисто хуманитарног гледишта, могло би се ставити и на следећу основу.

У нас се троши 30 милијона динара годишње на војску.

Шта је војска?

Није ли она састављена од синова, које су родиле и одгајиле српске мајке, жене у нашој отаџбини? Нема сумње да је тако. Пођимо сада путем неумитне логике, па ћемо доћи до закључка, који мора гласити: када држава троши на синове, који јој очигледно требају као осветници и јунаци за извршење њеног националног задатка, зашто не би трошила на изворе тих јунака, на њихове мајке, онолико колико треба. Нека се десети део суме, која се троши на војску, ставља женским хуманитарним друштвима на расположење, па ће Србија добити и већи број војника и здравијих, а одржало би се неколико хиљада мајки више у животу.

Наша државна управа стара се и троши за стоку — што је и добро и корисно — а не стара се за мајке сиротице, које представљају извор снаге народне.

Када подижем глас свој за помоћ мајкама-сиротицама, не мислим на давање премија, као што се по негде на Западу чини! Мајкама-сиротицама ваља држава да помаже и материјално и морално од дана када мајка, због бремености, постане неспособна за рад и за зарађивање, па до навршеног деветог месеца но-

ворођенчета. Не предлажем милостињу за мајке-сиротице; јер мислим да милостиња понижава и жену као и човека. Тражим, да по праву и по дужности, држава притекне у помоћ друштву, да пружи члановима тога друштва, мајкама-сиротицама, помоћ.

Али, чини ми се, да и то не би било све, што би државна управа у нас могла и требала да учини за мајке-сиротице. Када ово велим, имам на уму оно, што су друге земље чиниле и чине за мајке-сиротице. У Цириху је заведена бесплатна бабична услуга; у Италији се усвојило осигурање материнства. У Паризу већ видимо државни завод за неговање деце; а у Штокхолму је конференција радница тражила од државне управе, да узакони обавезно осигурање материнства.

Наше државне управе је дужност, да све те сличне мере проучава и да оне, које су за нас, пресађује у нашу земљу. Али што наша државна управа може одмах да учини, то је: да обезбеди зараду мајке-сиротице од забране за дуг било њен, било њеног мужа, њене деце или њених родитеља. За тај циљ би се имао допунити § 471. грађ. суд. поступка, па заштити зараду мајке-сиротице, као што су заштићени други, у томе § именовани позиви нашега друштва.

Можда би паметно, а и целисходно било, када би наше законодавство, следујући примеру енглеског законодавства, већ сада, без принуде од стране радника, учинило, да се и женским и мушким радницама обезбеди минимална зарада.

Наша државна управа, не сме да затвара очи пред напетцима у друштвеном животу других народа. Нема много земаља у свету, које су тако срећне као што је наша отаџбина. У њој нема ни сталешке разлике ни спахијских поседа. Са мало добре воље, лако је изаћи на сусрет и мајкама сиротицама, као што се излазило на сусрет тежацима и занатлијама. Државна Управа наша не треба да смеће с ума, да је позив мајке у нас,

најважнији од свих других позива и да му с тога поклања своју највећу пажњу.

Ово што рекох о мајкама сиротицама, тиче се како наших мајака по градовима, тако и оних по селима. То је заједничко свих мајака, свих жена, у нашој отаџбини. О ономе, што се посебице тиче женскиња по селима, говорићу доцније. Сада ћу да изнесем у кратким потезима оно, што се односи на умну снагу мушкога и женскога пола, као потврду за основаност мишљења оних, што војују за изравнање оба пола, у јавним правима.

Борба, која се водила, око тога питања у науци свршила се у корист женскиња.

Дугим и тачним испитивањем доказало се, да је просечна тежина мозга у мушкараца 1390 грама, а у женскиња 1250. Али се мерењем мозгава славних људи утврдило, да интелектуалност не зависи само од тежине мозга, него и од његовог квалитета. Мозак славног државника француског Гамбете није тежио више него 1180 грама. Нашло се у много случајева, да је мозак у радника тежио 1925 а у по где којих умноболних до 1900 гр. Др. Гинтер, говорећи о овом предмету (1910), изјавио је, да су жене интелигентније и ако је мозак у њих лакши. „Нема сумње,“ вели тај научењак, „да у мозгу лежи способност мишљења. Том особином својом завладао је човек васељеном. Али то нам не даје право да изводимо закључке, да је онај паметнији, који има више мозга. Није у овом случају, реч о *количини* него о *какоћи*. Мозак се налази увек у некаквој сразмери на спрам тела. Пошто су женске телом слабије и мање од мушкараца, мора и одношај тежине мозга да се упореди са тежином тела.“ Што се пак квалитета тиче, позивље се на д-р Манувријера, који потврђује, да је супстанца мозга у жена надмоћнија над оном у људи. Он тврди, да није ничим доказано, да је, дакле, гола претпоставка, што се хоће, из гушће супстанце мушкога мозга, да изведе закључак, да су мушкарци умно развијенији од жен-

скиња. Правилно радећи, ваља упоредити мозгове: мушкараца и женскиња са мозгом у мајмуна, као најумније животиње, па видети чији је овоме ближи. И када се тако уради, добија се очигледни доказ, да ствар окако стоји:

1-во мозак у	женскиња,
2-го "	" мушкараца
3-ће "	" мајмуна.

Према томе мозак у женскиња је на вишем ступњу развића, него онај у људи.

Наравно, да ово гледиште има и својих противника. Један енглески научењак доказује, да нема разлике у морфолошком погледу између мозгова у мушкараца и у женскиња. Оба мозга су, дакле, подједнака.

Па нека је и тако. Шта то доказује? Доказује, да, по умној способности, нема разлике између полова. Жена је, дакле, по главној особини људској, по умној снази, равна мушкарцу.

И та околност довољан је разлог, да се, у начелу, мора да призна право женскињама на равна и подједнака права у држави и у друштву.

Када ово тврдим, не мислим да свака жена има право на сваки положај у јавном животу. Та права немају ни мушкарци.

За задобијање права у јавном животу, ваља и жена да се спрема као и мушкарац.

Шта ја предлажем и тражим, то је, да се жени, која има исте квалификације, дозвољава да може заузети положаје, које заузимају мушкарци са таквим квалификацијама. Као што ћемо мало доцније изнети, у нас се ово правило већ у толикој мери одомаћило, да се сме с великом вероватноћом претпоставити, да ће се наш друштвени живот све више развијати у том правцу.

Пре 30 година не беше у нас ни једнога женскиња, које се бавило пословима, којима су се дотле занимали мушкарци. Не беше ни женскиња лекара. Тада се појавише најпре г-ђица д-р Зиболдова, па г-ђица

д-р Драга Љочићева. Сада има већ неколико лекара женскиња и сви се радујемо што их имамо, јер нам требају. Пре 15 година не беше у нашим новчаним заводима, ни у нашим трговинама, других радника сем мушких. Сада има много женскиња, које врше дужности књиговођа, благајника, кореспондената. И што је најлепше, врше их на пуно задовољство својих шефова. На те појаве смо се сада већ навикли, па нас и не боду у очи. Исто тако гледамо по телеграфским, телефонским и поштанским станицама, где женскиње, упоредо са мушкарцима, врше дужности. И на то смо се навикли. Примили смо све ово што побројох за то, што су се и женскиње спремале и спремиле за вршење позива, коме су се предале, као и мушкарци. И када се наше женскиње буде спремало и за остале позиве у јавном животу, па спремљене за њих ступиле у јавну службу, неће нас тај појав ни мало изненађивати, а још мање подстаћи да протестујемо противу тога.

У нас, у Србији, где је народ без предрасуда, где не постоје класе у друштву, где је демократизам свакоме урођен, где нема много претераних богаташа, у нас не би нико ништа приметио, као што нико ништа не примећује, противу изједначења женскиња с мушкарцима. У нас се, због довољно неразвијене свести у нешколованих мушкараца, више опире изједначењу женскиња с мушкарцима у приватно-правним одношајима.

Али као што ће се, бољим васпитањем женскиња, створити у нас снажан и спреман елемент за ступање у јавне послове, тако ће се бољим васпитањем мушкараца, умањивати број противника, а расти број пријатеља изравнању женскиња с мушкарцима у приватно-правном погледу.

Интересантно је, да су у нас женскиње, без икакве борбе стекле и уживају многа права, у јавној служби. Није пало, нити пада на ум мушкарцима, да подигну свој глас противу примања женскиња на јавне положаје. То је најбољи доказ, да у нашем народу није

попустило урођено му поштовање на спрам жена. Ово је, у неколико, скренуло с пута, али очигледно под утицајем муслиманства, које није могло да мине без трагова и у друштвеном животу народном. Ја држим, да је тај утицај у неколико допринео и доприноси, те се наш народ непрестано још противи изједначењу женске деце са мушком у праву наслеђа. Томе утицају може се приписати и онај потчињени положај жена под власт мужевљеву, који се огледа не само у обичајима него и у нашем грађанском законодавству.

На ове и овакве мисли доводи ме та околност, што знам, да је женскиње у нашој прошлости, у народним умотворинама, из доба пре најезде Турака, стајало више у очима народним и да су жене као мајке и као сестре више цењене него ли људи, као очеви и браћа.

У ово што рекох мора се веровати у толико пре, што видимо, да, у колико се већма изглађује туђински утицај у нашем друштвеном животу, у толико женскиње заузима све виднији положај у њему. Сада се у нас, без жена, на хуманитарном пољу, ништа и не предузима. Данашњи наш нараштај дошао је већ до уверења, да се, без сарадње жена, не може да постигне никакав већи успех у том правцу. Такво уверење створило се и одржава се само собом. Наше женскиње су, својом вредношћу и својом вредноћом, себи задобиле поштовање и поверење, које ће, уверен сам, од сада још и расти и напредовати.

Ово се сме очекивати у толико пре, што је наш женски савез ступио у коло светских женских удружења исте врсте, те ће, потпомогнут тим савезом, моћи енергичније да дејствује у правцу изједначења женскиња с мушкарцима у нас.

Доследан своје гледишту, које сам у почетку изнео, усуђујем се да овде напоменем, да наш женски савез не може и, по свом схватању, не сме да удари овим правцем, којим су удариле жене у Енглеској или у другим земљама, које се у свему разликују од наше

Отаџбине. Србија има пред собом свој национални задатак, који она мора да сматра као најважнији. Жене Српкиње, исто тако као и цео народ наш, морају да се ставе првенствено у службу тога задатка. До сада су оне збиља правилно схватале све ово и служиле су и служе своје народу у разним патриотским удружењима тако, да су му више користиле него ли пропаганде ма које друге врсте.

Шта вреде жене у националној борби, доказале су, у најновије време, Италијанке. Историја талијанског народа већ сада признаје да, за ослобођење и уједињење Италије, имају талијанске жене огромну заслугу.

На њих нека се угледају наше жене па ће и оне стећи право на признање и благодарност народа у садашњости, а на достојно место у повесници српскога народа.

Све ово што сам доведе говорио, тичало се више женскиња нашега по градовима, онога, које се убрјава у интелигенцију. Сада ћу рећи коју о женскињама нашим по селима и о радницама; јер те три врсте женскиња постоје у нас. Свака од тих врста живи особеним животом, па се мора свака на по се и посматрати.

Посматрањем нашега женскиња по селима, долази се до убеђења, да, са ширењем писмености, расте свест у маси народној, а са њом задобија и одржава женскиње у дотичном друштву виђенији или потчињенији положај.

Оскудност у писмености, а поред тога и муслимански утицај, преовлађује у селима нашим толико, да се жена тамо налази у безусловној потчињености мужевљевој. У новије доба почиње та потчињеност да добија блажији облик. Она се сада почиње мотивисати више поштовањем него покорношћу. Кад запитате домаћина сељака или домаћицу: за што жена не ће да је у друштву гостију, него руча после њих, за што је у опште тако повучена, одговарају обоје: „Тако је у нас обичај“. Ко посматра из ближе живот и од-

ношај између мужа и жене на селу, увериће се, да ту не оскудева ни узајамна пажња, ни узајамно поштовање па чак на нежност. Ко би летимично гледао на те одношаје, дошао би често пута до погрешног закључка, као да тај одношај збиља није друкчији него слепа потчињеност жене на спрам мужа.

Проучавајући положај наших жена по селима, дошао сам до уверења, да би се овај на мах поправио, чим би:

а.) држава укинула законске одредбе, које женску децу стављају, у погледу на наследство, на нижи ступањ од мушке; и

б.) Чим би се женскиње по селима мало јаче просветило.

На Женском Савезу, на Народној Одбрани и на Земљорадничким Задругама, лежи дужност да, у оба споменута правца, благотворно утичу.

Српски Народни Женски Савез дужан је да, у овом погледу, предњачи. Он не сме ни часа да пропушта, а да не чини кораке код владе, код Скупштине, у јавности, свуда и у свакој прилици, да се постигну оба именована циља.

Наравно, да би и наше свештенство и наши учитељи могли много да учине у правцу побољшања положаја наших женскиња по селима.

Но изгледа, да велики део тих пионира за народно просвећивање плива и сам у водама своје околнине, те не осећа потребу, да се бори противу нечега што се и њему допада.

Интересантно је, да наше женскиње по селима стрпељиво носи и подноси своју судбину. Нема слушаја, да се каква сељанка пожалила на свој положај у породици и у друштву. То пак не сме да уздржава надлежне факторе, да се заузимају за поправку положаја наших сељанака. То поправљање ваља прилагодити нашем народу и његовим појмовима. али га изводити по плану, који се мора у напред утврдити

Брзо се не да, у овом погледу, ништа постићи. Али радећи стално, мора се доћи до жељеног резултата.

Не буде ли наша државна управа чинила за поправку положаја женскиња по селима, не буде ли наш Женски Савез чинио своју дужност у овом погледу; не крене ли се Народна Одбрана живље и вредније у просвећивању женскога живља унас; буду ли Земљорадничке Задруге заборавиле, да су жене важна чињеница у њиховом опстанку и напретку, неће проћи много времена, а социјал-демократи ће ухватити и по селима дубља корена, јер ће их жене пригрлити и за њиховом науком поћи.

Ко у ово не верује, нека погледа не само на огромне успехе социјал-демократа у Европи, него и у нас. Раднички елеменат има сада само у социјал-демократима своје заштитнике. Раднице свуда, па и у нас, упућене су да се наслањају на ту странку; јер она их је пригрлила и не само изравнала у политичким правима са мушкарцима, него их је обухватила и унела у своје организације тако, да их је узела у заштиту противу материјалне нужде и невоље.

Околност што у нас нема још много фабричких радница, не сме да успављује грађанске организације и да их не занима питањем о побољшању положаја радница. Буду ли ове и од сада равнодушне на спрам судбине радница, не буде ли државна управа за њих ништа предузимала, социјална демократија ће врло брзо освојити доминирајући положај у нашој отаџбини.

Моје је мишљење да би наша женска интелигенција, престављена у Српском Народном Женском Савезу, требала да узме у своје руке, *сва питања*, која се тичу положаја женскиња у нас, па да споразумно са свима слојевима нашега женскога друштва, тражи пута и начина, да женскињама без разлике обезбеди, положај достојан чланова савременога људског друштва.

Од жена се није ништа отело. Што год су озбиљно прихватиле и створиле су. Ја верујем, у свемоћ жена.

Из свега што доведе рекох, види се, да задатак жена у нашем друштву, нити је мали нити лак. Али

и то што сам изнео, није **све**, што има да ради жена у држави и у друштву. Она има безброј задатака, који засецају дубоко у најбитније интересе породице, народа и човечанства. Нарочито жена Српкиња има много да мисли и да ради, ако хоће да одговори својим дужностима.

Желети би било, да се женскиње прену из нехата у који многе упадају те дају оправданог повода противницима њиховим да им пребацују, да не умеју саме ни да се облаче.

Реално васпитање оба пола преобразиће људско друштво, па и оно у нас. Женскиње, добро васпитано и научено, престаће да буде играчка у рукама мушкарца, па ће освојити себи пристојни положај у држави и у друштву. Женскиње 20 века треба да докажу, да човек постоји ради њих у истој мери, као оне ради човека.

Ја рекох, у главном, што сам хтео да изнесем у овом предавању. Но ја се не заносим илузијом, да ће моје речи друкчије проћи, него што су прошли слични говори других сатрудбеника. Држећи се пословице: да капља дуби камен, усудих се да пред вас, поштовани слушатељи, изнесем ово што рекох, очекујући, да ће се после мене наћи неко, који ће потстрекавати нашу јавност, да предузима кораке за изравнање женскиња у нас са мушкарцима у приватно-правном погледу. Наћиће се, уверен сам, још неко, који ће, као ово ја, заступати гледиште, да се у нас не сме да запоставља женскиње, ако наша отаџбина жели збиља да буде привлачна тачка за раскомадано Српство.

Поделиће још многи јавни радници мишљење, да је женскиње јака чињеница у националним питањима и да оно задовољно, може исто толико да користи својој отаџбини, колико може, без свога непосреднога суделовања, да нашкоди, ако је незадовољно и потлачено.

У нашем народном представништву има довољно интелегентних елемената, који ће — надајмо се — и

сами знати и појмити, да је овако како говорим. Желети је да они узму иницијативу, да Србију истакну у очима Српкиња, које у својој скромности, за сада, не траже ништа друго, но да се изравнају с мушкарцима у приватноме праву.

Тај успех би одјекнуо широм српскога племена и скренуо би на Србију пажњу целога образованог света.

Ако се наша интелигенција у Скупштини не би сетила ове своје дужности, жене Српкиње нека је натерају на вршење њено.

Што жена хоће, то и Бог хоће, — вели једна француска народна пословица. Наше женскиње треба да покушају да докажу, да је тако и у Србији.

Жена у нашој народној привреди.

Нама, као Краљевини Србији, предстоји страшна борба са надмоћнијом привредном снагом западних народа.

Ови народи, по сили привредних закона, теже да продру, са својим производима, на наша тржишта. Нас, народе на Југо Западу Европе, изабрали су, као тачку свога јуриша, за то, што смо још привредно нејаки, што дакле, немамо довољно снаге, да им се успешно одупремо. Читаве војске агената насрћу у наше домове, нудећи нам производе својих земаља. Често смо принуђени, да сагнемо главу пред том навалом: купујући из Беча обућу, а наши обућарски мајстори једва животаре. Доносимо из Белгије свеће, стакло. Из Аусто-Угарске скоро $\frac{7}{8}$ наших намирница за нас и наше домаће потребе. Цео свет нуди нам своје производе за наше паре. Ми их купујемо, јер смо још нејаки, да се ослободимо од њих.

Ову истину увиђамо сви. Сви се трудимо да помогнемо нашој отаџбини тражећи пута и начина, да отиснемо од себе стране производе и да их заменимо домаћим, у колико се више може.

Нећу да улазим у оцењивање оних начина, који су, до сада, за тај циљ, предлагани. Али ми се чини, да бих погрешно, ако бих прећутао нешто, што се, до сада, још није узимало у озбиљан рачун, када се говорило о средствима, којима нам ваља прибећи у борби противу најезде страних производа.

Мени се чини, да ће нам наше жене, наше домаћице највише моћи да помогну у борби, коју већ водимо, а која ће из године у годину бити све јача и љућа.

Признаћете, да се од женске памети и воље и женскога умалаштва још ништа није отело. Оно, за што се жена одушеви, мора и да буде.

Да имам право, што сматрам жене као најмоћнијег савезника у привредној борби, доказаће неки примери, које сам повадио из живота и из статистике.

По попису од 1886. године било је у Србији 2 милиона душа. Највећи део ($\frac{9}{10}$) бави се земљорадњом. Десета десетина занима се другим пословима.

Од тих послова или радња има 45.000 које занатлијских, које трговачких.

Ако загледамо у списак и у број тих радња, наћићемо, да су преко 20.000, дакле скоро половина, без велике користи за привредну снагу народну. Сумњам да ће се ко год наћи, који би могао да докаже, да су по привреду народну, бог зна како корисне:

Зажмодавачке радње којих има	6.400
Шпекулативне „ „ „	5.400
Трговачке са страним производима	3.500
Ситничарске	1.300
Механџијске	1.700
Кафеџијске	1.100
<u>Свега</u>	<u>19.400</u>

С друге стране опет пада јако у очи, што у Србија нема више него 6 трговина платнарских, 5 с готовим рубљем и само 119 ткача. Нека би се узело да и друге трговине, сем чисто платнарских, увозе платна са стране, опет ћемо, из података, што ћу одмах навести, видети, да смо се односно производње платна прилично еманциповали од увоза са стране.

У Србији има као што рекосмо, 3.000.000 становника. Не ћу претерати, надам се, ако рекнем, да је свакоме становнику потребно да има, на годину дана, по три пара преобуке. На сваки пар преобуке нека се потроши по 5 метара платна, то би значило,

да би нам требало тридесет милиона метара платна на годину за преобуке. Сем преобуке треба свакој кући по неки пешкир, чаршав за сто, чаршав за постељу и т. д. Нека би, на подмирење тих потреба, отишло на годину, на сваку породицу по 10 метара, то би значило око 4^{1/2} до 5 милиона метара. Ако ми је овај рачун исправан, а он ће пре подбацити него ли пребацити, стварну потребу — онда би Србији требало на годину, у најмању руку, око 35 милиона метара платна. Ако би, као средњу цену платна узели 0.40 дин. од метра, сума новаца, коју преставља утрошено платно на годину износи око 14 милиона динара; а то је, скоро, једна трећина нашег годишњег државног буџета; близу половина вредности производа наших, што их извозимо годишње на страну.

Па који је међу нама становницима Србије, који зарађује своме народу ову огромну суму новаца? Да нису то домаће ткачке радње? Ја велим да нису! Велим на основу ових података: Ми сви знамо, да пријавне листе за распоред пореза потврђују, да су ткачи у нас људи пре сиротног него ли имућнога, ни у ком пак случају доброга, т.ј. богатог стања. Када би пак њих 120 ткача, што раде тај посао у нас, израђивали ону количину платна, коју напред споменусмо, били би они, без сумње, најимућнији људи у нашој отаџбини.

Да се нешто са стране не увози потребна количина платна? Да ни то није случај, има два доказа. Први је, што нема више него шест радња платнарских и пет са готовим рубљем у целој нашој Краљевини; и друго, што се не увезе на годину у Србију више платна, него 404.482 кг., у вредности 1.306.640 дин.

Па када нису ни домаћи ткачи, ни трговци, који раде с платном и производима од платна, они, који подмирују потребу народну с платном, да који је то? *То је жена.*

Заслуга је наших жена, што се Србија еманципује у једној тако важној намирници, као што је платно. Ту заслугу подједнако деле међу собом како оне жене,

које га тку као и оне које га троше; јер да нема домаће платно проходње, не би било ни његове производње, по општим законима народне привреде.

Да узмемо још који пример. Узмимо на пр. чарапе. Нема живе душе у нашој отаџбини, која не би требала бар по 4 пара чарапа на годину. То значи да Србија има потребу за 8 милиона пари чарапа годишње. Нека би сваки пар чарапа коштао, једно на друго, по 0.60 динара, излази да вредност утрошених чарапа на годину у нас износи 4,800.000 динара. Када се узме у рачун, да вредност чарапа што се, у години дана, увезу са стране не преставља већу цифру од 27.304 динара, онда нам се ствара слика, која нам казује, да наше женскиње намирују још једну важну привредну потребу, на чему штедећи теку народној привреди знатну суму новаца.

Код чарапа је чист приход за народну привреду већи него код платна. Јер сировине за чарапе имамо доста и у земљи, а то је вуна, докле сировину за платно — памук — морамо да добављамо са стране. Статистика доказује и ово: Памука увозимо на годину 1.004.277 килограма, у вредности 2,788.340 динара, а вуне и вунице не увозимо више него 57.996 килограма, у вредности 292.576 динара.

У списку наших занатлија видимо 376 кројача. Од њих раде женске хаљине 40, а мушке 336. Шта значе ови бројеви? Они могу значити само двоје: али да наше женскиње већином шије само своје рухо или да се мање одева страном ношњом но домаћом. Било једно или друго, свакако је за наше жене похвално, а за нашу народну привреду утешно.

Ова два три примера што наведох, доказују очигледно, да наше жене не само хоће радо да стоје на бранику економских интереса свога народа, него да су и вешти борци на пољу народне привреде. Само их треба спремати за ту борбу. Наша жена спремала се, до сада, да зна ткати, плести, шити и она је на пољу тих заната осветлала себи образ, а народу са-

чувала, и уштедела знатан део његове тековине. Ако будемо спремали наше ћерке тако, да и на другим пољима народне привреде могу стати упоредо с мужевима на браник привредних интереса свога народа, онда ћемо, мирне душе, моћи прихватити борбу, у коју нас сада већ увлаче надмоћнији противници са запада.

Кад би, н. пр. научили наше жене рационалном живинарству, оне би, на том пољу народне привреде, зарађивале и себи и отаџбини бар исто толико, колико привређују плетењем чарапа. Као доказ за ову поставку нека нам послужи суседна Мађарска. Она је до душе, 7 до 8 пута јаче насељена него ли Србија, а узима на годину, од других народа, по 30 милиона динара (1887) само за кокошија јаја. Нека би Србија, по сразмери свога насељења, узимала 7-ми део од онога што Мађарска прима, па би требала и могла производити и продавати на страну бар за 4 милиона динара на годину, кокошијих јаја. И ако би добро било да се овом граном народне привреде, занимају и мушкарци опет ће она у рукама вештих жена куд и камо боље напредовати.

Производњом лана (кудеље), прерађивањем вуне, млекарством и многим другим привредним пословима, занима се сада у нас скоро само женскиње. Оно ради те послове неспремно, па опет за то привређује своје народу све што он има од тих грана своје привреде. Када би се жене још мало боље усавршиле у обављању тих послова, корист од женских руку по привреду, па услед тога и по богатство народно, била би куд и камо већа него што је сада.

У нас се од скоро јавља жеља, да се одевамо домаћим рукотворинама. Ту је жељу опет покренула жена. Женском Друштву припада заслуга, што је почело са покушајем, да износи у трговини дивне рукотворине вредних жена наших. Данас ће се наћи мало кућа у нашој отаџбини, где не би било, у собњем намештају, по нешто од тих рукотворина.

Па како дивно оне изгледају! Да су заиста пре-красне, сведочи нам леп одзив, који су оне нашле и у странаца. Где смо се год јавили на изложбама са производима што их створише руке наших вредних жена, свуда смо стекли не само купце за те производе него и поштовање за нас, као за вредан народ.

Жеља, да се одевамо домаћим рукотворинама, прокрчила је себи стазу и у само народно преставништво. Сада већ постоје и законске одлуке, које, и ако ћутке, признају женама, да су прве учиниле патриотско дело, што су покренуле мисао о употреби домаћих рукотворина.

Зар верујете да ће збиља што користити одлуке народнога преставништва: да се мушкарци одевају домаћим рукотворинама? Ја бар у то не верујем. Не бих пак сумњао ни часа, када би и жене донеле одлуку, која би ишла у прилог тој оправданој тежњи свију, који желе добра своје народу. Жене би нашле и пута и начина, да таку одлуку остваре, не силом закона, не над малим бројем народних посланика, не за једну или за две прилике у години. Када би жене решиле, да се за одећу употребљавају домаће сировине, оне би једном речи, приволели свога мужа свога драгана, да *њој за љубав*, ако не из других разлога, носе одећу од домаћих тканина. И мало би било мужева, који би се ставили у опозицију таквој жељи жениној. Жена би умела ту своју жељу да завије у сласт својих неисцрпих женских милошта, противу којих не може да се бори велика већина „јачега пола“ И тако би се одевање домаћим рукотворинама распрострло на већину народа и у свакој прилици.

Дубоко сам убеђен, да је човек (мушкарац) сам немоћан да успешно брани привредне интересе свога народа. Нећу да спорим оне, што су људи мислиоци изнели о вредности жена у привреди, али ми се чини, да су се *подбацили* у оцени те вредности. Зар није неправда, коју један велики немачки мислилац чини женама, када привредну вредност њихову своди на 10

динара годишње с главе на главу. Која би жена у нас била задовољна, када би јој неко рекао, да она користи у привреди, својему дому, само 10 динара годишње?! Па оставимо на страну питање о задовољству или незадовољству, већ испитајмо саму ствар онако како је она у истини, па ћемо се уверити, да жена има ако не више заслуга у народном газдинству, а оно бар исто онолико колико их има човек, има их свакако више, него што се у опште мисли.

Може ли кућа опстати без жене? Извесно је да не може. Као што без ње не може постати, тако, и још мање, може без ње опстати. А шта вреди, једно на друго, свака кућа са својим инвентаром? Извесно не мање него 500 динара. Нека би у Србији било 200.000 домова, вредност њихова, изнела би суму од 100 милијуна динара. Узмите да је тај капитал народни искључиво у жениним рукама, а он представља очигледно велики део народне привредне снаге. Што се тај капитал одржава, заслуга је женина, на првом месту. Да није жене, он би брже пропадао но поред ње. На место пропалога дела тога капитала, морао би муж наћи нов капитал, којим би се заменило оно што је упропашћено. Тај нови капитал изузео би се од других намирница, од намирница, које би служиле за унапређење буди које гране народног газдинства. И на тај начин би многа важна привредна грана трпела и претрпела штете, па можда и пораза, да се жена не брине о домаћем газдинству. Она том бригом ослобођава неколико милиона годишње, да се употребе на развијање и унапређење онога у народној привреди, што изискује напретка и развитка. Пођимо још један корак даље, па ће нам слика, коју цртамо, бити још јаснија

Народна производна снага, развија се само тако, где се производи створени том снагом, и троше. Има свега две чињенице, које с коришћу врше тај привредни задатак. Једна од тих чињеница је *извозна трговина*, а друга је *кућа, породица*. Ма да су обе чиње-

нице важне, опет ми изгледа, да је она друга важнија. Јер докле наша извозна трговина зависи од многих погодаба, које су ван домашаја наше воље и наше моћи, и докле она представља једва 38½ милиона динара годишње, дотле је потрошња за домаће намирнице дупло већа и зависи само од нас.

Допустићете ми, да не претерујем када за издржавање сваке живе душе у нашој отаџбини рачунам по 15 пара на дан. Ако ми је тај предрачун тачан, онда треба нашем народу у Србији за годишње издржавање 108 милиона динара. Од тих 108 милиона динара увози се са стране намирница за 45 милиона. Домаћих производа потроши се, дакле, у нас преко 60 милиона динара годишње. Па ко управља потрошњом тих огромних сума? Нема сумње да је то жена. То су доказали давно и давно најбољи ауторитети у науци о народној привреди.

Рећи ће ми можда неко лако је жени потрошити, него нека она произведе и заради. Овакву примедбу могао би учинити само онај, који не зна, да је потрошња, у народној привреди исто тако важна околност за производну снагу народну, као што је и производња. Шта више, паметна потрошња је битни услов за развијање привредне снаге.

Да ли би човек, који је позван и кадар да се бави производњом, био способан, као жена, да управља потрошњом? Ја не бих желео да на ме падне коцка, да окушам ту страну своје спреме и своје снаге. Чини ми се, да би ме, за врло кратко време, савладале оне невидљиве силе, противу којих се жена тако јуначки и успешно бори: иглом, метлом, четком и крпом у руци. Сем тога, ако би човек и узео на се ону улогу, коју жена тако дивно врши, то би било на уштрб његовог правога задатка у привредном животу народном. Патила би производна страна његова.

Овим сам, надам се, одговорио и на онај могући али неоснован прекор, за што жена не производи.

Ако сам умео да изнесем, у овом кратком на-

црту, бар приближну вредност, коју има жена у народној привреди у опште, а посебице у нашем народном газдинству, онда ће се, надам се, дозволити мишљење, да се без ње не може успешно војевати противу туђинске привредне поплаве. Сва удружења мушкараца, која су до сада створена у томе циљу, нису имала успеха. Неће га имати ни она, која се буду од сада стварала, ако у њихов састав не уђу и жене.

Не велим да треба у мушка удружења бирати и женскиње за чланове, ма да не видим оправдана узрока да буде и тако. Нека се поред удружења мушкараца, за привредне циљеве, стварају и женска удружења, која би допуњавала радњу мушких удружења. На тај начин би свако од њих вршило свој привредни позив, у границама свога привредног и природног круга.

Да би наша жена могла с већим успехом да дејствује у овоме своје положају, треба је за то спремати.

Да би видели, шта јој за ту спрему недостаје, морамо се, један час, зауставити на проучавању стања, у коме се сада налази наше женскиње. Разуме се по себи, да се овом приликом морамо ограничити да посматрамо само једну страну нашег женскога друштва, и то привредну страну.

И ако привредна улога женскиња почиње у главном тек по њиховој удадби, опет се морамо обазрети и на стање, које претходи том најважнијем чину у животу женскиња. То стање је девојаштво.

У очима привредњака девојка је само материјал за жену. Но девојка је у исто време и члан човечанског друштва и као такав, има она сва она права у привреди, која има човек. Шта више права, која имају девојке, много су шира него она што их имају жене. Девојка је, по народном веровању, слободнија и самосталнија па с тога и јача у друштвеном положају него ли жена. Деговање је царовање. Мало је жена, које не би, бар једном, у животу пожелеле да се врате у девојаштво. Са тога положаја, после искуства стеченог у браку, жена би можда била снажнија него муж.

Што је жена сада слабија страна у браку и у животу, узрок је што улази неспремна у породични живот. Ако та околност може да годи нама, мушкарацима, она је штетна по више народне интересе. Највећу пак штету отуда трпи сама жена, њен позив и њена судбина; а кроз све то и привредна снага народна.

Васпитање наших ћерака, не одговара потребама, које оне морају да намирују у брачном животу, у дому своје као домаћице. За недовољно спремање девојака одговорни су, на првом месту родитељи, а одмах за њима и јавна настава. Обоје се руководе неким неоправданим обзирима, те пуштају женску децу неспремну у живот. Признајем са захвалношћу, да се сада чини много више за васпитну и наставну страну наших ћерака, али оно што се чини односи се више на упућивање у друштвени живот, а мање на живот домаћи. Нешто *ручнога рада* (веза, шва и плетива) заступа целу грану домаће привреде у нашим школама. То је до сада могло и да буде, али од сада не сме тако да остане.

На родитељима је и на школи, да од сада пазе на то, да ћерке и девојке спремају више за срећан живот у браку. У родитељској кући треба девојка да се поучава своје позиву, који је чека као жену; а у школи ваља да научи оно, што ће јој помоћи да врши свој задатак као привредна чињеница свога народа.

За што се не би могле ћерци удавачи објашњавати и тамне стране заједничкога живота? Оне пријатне ће и сама брзо схватити. Када би наше девојке, пре удаје, знале како је тежак онај миртин венац којим улазе у брачни живот, оне би са више збиље и размишљања, а теже напуштале свој девојачки положај. Многи родитељи у нас сматрају да су учинили своју дужност, на спрам женскога детета, ако му траже и нају прилику за удају, па је, нашавши је, укријумчаре у брак, у положај, у коме не уме да се нађе.

За то понављам, да смо дужни старати се, да мало боље спремамо наше ћерке за њихов позив као жене;

а бог'ме и наше синове као мужеве, па ће услуге, које жена сада чини своме народу у његовој привреди, бити још веће. Онда ће народ који и сада сматра женидбу као услов за човеково савршенство, још више ценити жену.

Интересантно је, да наш народ само ожењена човека сматра за савршена. О коме се год човеку, а нарочито на гласу јунаку, говори у народној појезији, увек се прича и о његовој женидби. Женидба је, после јунаштва, али увек упоредо са њим, најчешћи мотив у нашој народној поезији.

И када народ тако и толико цени женидбу, па дакле и удадбу, онда је и наша дужност, да чинимо све, што ће ту лепу установу, женидбу, још већма подићи у очима народа. Ово ће се постићи, ако се жена боље спреми за свој задатак на дому и у привреди, те боље спремна више користи себи, мужу, породу и народу.
